

Трудовий конгрес України (січень 1919 р.): оцінки публіцистів

Однією із основних політичних подій Української революції 1917–1921 рр. безумовно є Всеукраїнський трудовий конгрес, який відбувся у січні 1919 р. Жодна узагальнююча праця з історії цього періоду чи підручник не обходиться без згадок про нього. У «Нарисах історії Української революції» доволі детально описано перебіг Конгресу, проаналізовано політичну боротьбу під час його засідань та ухвалені рішення¹. Боротьба навколо ідеї скликання Трудового конгресу, ставлення до цього питання українських політичних партій, заходи більшовиків із недопущення форуму висвітлені у праці А. Гриценко «Політичні сили у боротьбі за владу в Україні: кінець 1917 — початок 1919 р.». Часткова реконструкція особового складу Конгресу зроблена О. Малютою у статті «Всеукраїнський трудовий конгрес як представницький орган українського народу в другій Українській Народній Республіці»². А втім, спеціальної праці, присвяченої Конгресові немає, а сама подія перебуває у тіні Акту Злуки. Водночас, поза увагою дослідників залишилося питання оцінок Конгресу тодішніми політичними експертами, що й буде предметом дослідження у даній статті.

Система виборів до Трудового конгресу, чисельність його депутатів встановлено Інструкцією для виборів на Конгрес

¹ Нариси історії Української революції 1917–1921 років. — Кн. 2. — К.: НВП «Видавництво “Наукова думка” НАН України», 2012. — С. 15–17.

² *Малюта О.В.* Всеукраїнський трудовий конгрес як представницький орган українського народу в другій Українській Народній Республіці // Історичний архів: Наукові студії: збірник наукових праць. — Миколаїв: Видавництво Чорноморського державного університету імені Петра Могили, 2011. — Вип. 7. — С. 199–208.

Трудового Народу України, що була схвалена Директорією 5 січня 1919 р.³ Загальна чисельність депутатів мала становити 593 особи. З них 65 мандатів належало представникам ЗУНР. Решта 528 розподілялась за куріально-професійним принципом: 377 — трудовому селянству, 88 — від робітництва, 20 — від залізничників, 10 — від працівників пошт і телеграфів, 33 — від трудової інтелігенції. Куріальні квоти передбачали поділ мандатів за територіальною ознакою: робітників та інтелігенції — по губерніях, селянства — по повітах. 14 січня 1919 р. «Робітнича газета» умітила замітку про рішення Директорії «добавити до загальної кількості депутатів на Конгрес 14 депутатів Бесарабії»⁴. У тому ж повідомленні є інформація, що вибори депутатів від повіту чи губернії можуть відбуватися і поза їх межами. Це є надзвичайно цікавим з точки зору захисту інтересів біженців та мешканців територій УНР, зайнятих більшовиками або іншими ворожими УНР силами і де вибори до Трудового конгресу відбулися не могли.

Депутати від селян обиралися на повітових селянських з'їздах, робітники та інтелігенція на відповідних губернських, а залізничники та поштовики — на Всеукраїнських з'їздах. На цих з'їздах мала діяти пропорційна система голосування, тобто за списки кандидатів.

Для проведення виборів утворювались Головна, губерніяльні та повітові комісії по справам виборів. Головну комісію очолював Андрій Лівіцький, секретарем був Чухно. Київською губернською виборчою комісією керував М. Ковалевський.

Після поширення Інструкції Україною прокотилася хвиля з'їздів, основним питанням яких було обрання депутатів на Трудовий Конгрес. Наявних джерел недостатньо аби встановити

³ Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. 1918–1920: документи і матеріали: У 2 т., 3 ч. / відп. ред. і кер. упоряд. В.Ф. Верстюк. — Т. 2. — К: Видавництво імені Олени Теліги, 2006. — С. 406–412.

⁴ Робітнича газета, 1919, 14 січня.

повну хронологію їх проведення, а також імена обраних депутатів. Лише незначна кількість з'їздів знайшла відображення у джерелах, зокрема, газетних повідомленнях, як правило, коротких та не завжди достовірних.

Депутатів Трудового конгресу від працівників пошт та телеграфів було обрано на Всеукраїнському поштово-телеграфному з'їзді, що відбувся у Києві 17–18 січня⁵. Були присутніми 173 делегати. Окрім головного питання — виборів депутатів Конгресу, було також заслухано звіт Головної Ради поштово-телеграфної спілки, затвердження статуту організації, розглянуто поточні питання. Згідно з Інструкцією до виборів депутатів було виставлено п'ять списків. Списки формувалися не за політичними принципами, а за поштово-телеграфними округами — Катеринославською, Кишинівською, Київською, Одеською та Харківською. Обраними депутатами стали Косенко, Ли́ла, Сліпченко, Литвиненко, Мунтян, Смоляр, Бублій, Шматко, Шішківський, Потери́ло⁶.

Залізничники для обрання своїх депутатів до Трудового конгресу також зібрались на Всукраїнський з'їзд за участю 107 делегатів. З'їзд обговорював тільки одне питання — вибори до Трудового конгресу. Було вирішено, що кожна залізниця висуває своїх кандидатів, з'їзд їх обговорює та затверджує. Таким чином, депутатами стали: від Правобережних залізниць — Коломієць, Макаренко (член Директорії), Рудовський, Отченаш, Ярошенко та Яковенко; від Лівобережних залізниць — Мшанецький та Мурашко; від Слобідських залізниць — Ярошенко, Мина, Лимарь та Іванченко; від Подільських залізниць — Святський; від Поліських залізниць — Бибех, від Галицьких залізниць — Устиянович (який одночасно був делегатом Конгресу від ЗУНР). Оскільки представники Запорізьких залізниць

⁵ Робітнича газета, 12 січня.

⁶ Народня воля, 1919, 22 січня.

не встигли прибути на з'їзд, то 5 депутатів від них не були обрані⁷.

Таким чином, від поштовиків та залізничників було обрано 25 депутатів із 30 відведених їм мандатів.

Складніша ситуація із виборами депутатів від трудової інтелігенції та робітництва. Згідно Інструкції до числа трудової інтелігенції відносили працівників системи освіти та органів місцевого самоврядування, державних, громадських та приватних установ. Доступні джерела подають інформацію лише про два губернських з'їзди — у Київській та Подільській губерніях. Київський з'їзд трудової інтелігенції відбувся 18 січня у залі Купецького зібрання. Спочатку на вибори було виставлено чотири кандидатські списки: український соціалістичний блок, РСДРП, російські есери та список київської трудової інтелігенції. Але російські списки були зняті перед голосуванням. Обраними були Шарай (УПСР), Лещенко (УПСФ), Гермайзе (УСДРП), Гвоздьов та Біск⁸. Аналогічний з'їзд у Подільській губернії відбувся у Вінниці в приміщенні міської думи. Учасники з'їзду обрали депутатами Куцяка, Реку, Злотчанського та Щирицю⁹. Щодо з'їздів трудової інтелігенції в інших регіонах УНР наразі нічого не відомо.

Київський губернський робітничий з'їзд 18 січня відбувався доволі бурхливо і супроводжувався гучними заявами. Так, відкриваючи з'їзд, голова київської губернської виборчої комісії М. Ковалевський заявив про свою відставку через недемократичність виборів. Делегати з Уманського повіту заявили про насильство проти них. Окрім того, на з'їзді були присутні 172 особи, що за деякими підрахунками становило тільки десяту частину усіх можливих делегатів, а тому з'їзд не може вважатися повноправним. Була висунена ідея відмовитись від проведення виборів та обрати 5-7 осіб, які би виступили на Конгресі

⁷ Народня воля, 1919, 22 січня.

⁸ Там само.

⁹ Життя Поділля, 1919, 19 січня.

із заявою про причини відмови від виборів. А втім, знайшлися і противники такого бойкоту. Врешті, більшість вирішила вибори проводити, участь у Конгресі брати, але ближчим часом організувати перевибори депутатів. Меншість учасників з'їзду покинула залу засідань. Балотувалось три списки: РСДРП-інтернаціоналістів, блоку УСДРП, УПСР та російських есерів і Бунд. Депутатами Трудового конгресу обрали таких осіб: Севрук, Ларчик, Блохін, Гаценко, Павловський, Дубрівський, Жулинський, Пивоваров, Ямков, Рафес і Литвак і ще одну особу, чие прізвище не назване¹⁰.

Отже, з 33 депутатів Трудового Конгресу від трудової інтелігенції встановлено імена лише 9, а з 88 робітничих депутатів — 12. Щодо решти немає достовірної інформації.

Надзвичайно невпорядкована інформація про депутатів від селянської курії. Наявні джерела не дають змоги встановити більш-менш достовірні відомості про цих делегатів Трудового конгресу.

В Інструкції було вказано, що депутати від ЗУНР у числі 65 осіб обираються «по тій же пропорції, як і на всій Україні»¹¹. Однак, практика політичного життя показала неможливість виконання цієї норми. Тому Директорія надала керівництву ЗУНР самостійно формування склад делегації¹². Врешті, керівництво ЗУНР відмовилося проводити вибори (на це не було часу) чи призначати депутатів (це суперечило поняттю демократії). Натомість, до Києва було спрямовано делегацію у складі 36 осіб, яка, за умови принципової згоди Директорії на збільшення кількості

¹⁰ Народня воля, 1919, 22 січня.

¹¹ Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. 1918–1920: документи і матеріали: У 2 т., 3 ч. / відп. ред. і кер. упоряд. В.Ф. Верстюк. — Т. 2. — К: Видавництво імені Олени Теліги, 2006. — С. 406.

¹² Нариси історії Української революції 1917–1921 років. — Кн. 2. — К.: НВП «Видавництво “Наукова думка” НАН України», 2012. — С. 185.

мандатів для ЗУНР, могла приєднатися до Трудового конгресу (що й сталося).

Таким чином, замість 65 осіб ЗУНР на Трудовому конгресі репрезентували 36 осіб. При цьому, один із делегатів — О. Устиянович — був одночасно депутатом Конгресу від залізничників.

За різними даними — спогадами та газетними повідомленнями — до Конгресу було обрано від 300 до 400 депутатів.

Так чи інакше Трудовий Конгрес висвітлювали усі українські газети. Значна кількість відгуків мала публіцистичний характер. Трудовий конгрес не викликав такого емоційного піднесення, захоплення у суспільстві, як це було з Всеукраїнським національним конгресом у квітні 1917 р. Найбільшої критики зазнавав «трудовий принцип» формування Конгресу.

Один з найкращих публіцистів тієї доби Сергій Єфремов був наповнений песимізмом щодо Трудового Конгресу, гостро критикував вибори до нього. На його думку, терміни виборчої кампанії (два-три тижні) не давали змоги нормально організувати цей процес. Сам принцип виборів «дуже далеко стоїть од єдино демократичних виборів через уселюдне голосування»¹³. Врешті, С. Єфремов назвав Трудовий конгрес «сурогатом народного представництва» та «вигадкою політичної екстраваганції». Дійсно, позицію навіть тих прошарків суспільства, що не були позбавлені права голосу, виявити за такої організації виборів було неможливо: «Хороший справді Трудовий Конгрес буде, коли саме трудова людність пересиділа «всередині» вибори, коли якісь випадкові елементи посилають випадкових людей, часто без надії, чи вони навіть куди слід прийдуть. Ясно, що за того настрою, який характеризують звістки з усіх усюдів, оці вибори наші нагадують колишні вибори по так званих «гнилих містечках» в Англії: сам-один чоловік зробив передвиборче зібрання, сам одбув вибори, сам себе вибрав, — та й край. Яку ж

¹³ *Єфремов С. Публіцистика революційної доби (1917–1920 рр.) / Упоряд.: В. Верстюк та ін. — Т. 2. — С. 324.*

ціну матиме його голос і що він дасть для справжнього упорядкування нашого життя, для порятунку од того жаху, що розлитий кругом стоїть?»¹⁴.

Єфремов критикує склад Трудового конгресу, зокрема невеликі праву та ліву фракції, а особливо наявність великого центру, що зазвичай перетворюється з тримача «золотої акції» при вирішенні питань на безвільне та аморфне політичне «болото». У есерівській більшості він вбачає загрозу для ефективної роботи Конгресу.

Багато сучасних дослідників говорять про брак політичного, а радше парламентського, досвіду в представників політичної еліти УНР. Цю тенденцію підмітив Єфремов, слухаючи промову голови Трудового Конгресу Семена Вітика на його першому засіданні. На фоні наддніпрянських політиків С. Вітик з його досвідом посла Рейхсрату видавався надзвичайно досвідченим парламентарем, що умів ефективно організувати роботу Конгресу та комісії.

Єфремов не очікує від Трудового конгресу чогось надзвичайного, хоча й залишає за собою право вдатися до остаточних оцінок згодом, коли конгрес приступить до практичної роботи. Висновок, який він зробив після перших ділових засідань доволі промовистий — «Минуле — повне помилок, плани — хаотичні, майбутність — непевна»¹⁵. Не менш показовою є назва статті, у якій цей висновок прозвучав — «Досить фраз». Єфремов закликає депутатів відмовитися від внутрішніх чвар, адже «ворог під брамою», тобто Україна як самостійна та демократична держава загрожена з боку більшовиків, внутрішньої анархії, непевного міжнародного становища УНР, яку не поспішають рятувати тогочасні світові лідери¹⁶. Загалом у єфремівській публіцистиці прослідковується критика «пустопорожніх балачок» і

¹⁴ Єфремов С. Публіцистика революційної доби (1917–1920 рр.) / Упоряд.: В. Верстюк та ін. — Т. 2. — С. 320.

¹⁵ Там само. — С. 329.

¹⁶ Там само. — С. 327–328.

«декларацій» та ставиться вимога чітко артикулювати свої плани. Як правило, ці плани владою озвучувались, але були наповнені гаслами, популізмом та неподоланими суперечностями. Наприклад, гострої критики зазнав міністр фінансів УНР за його заяву про запровадження податку «на шовки». Дошкульної характеристики отримала промова міністра земельних справ Микити Шаповала, що «малював усякі утопії царства небесного на землі»¹⁷.

Врешті, Єфремов прийшов до думки, що «ми йдемо старим шляхом», тобто повторюємо помилки попередніх урядів, наче історії з більшовиками, гетьманським переворотом нічого не навчили. Сергій Єфремов вважав, що першочергово необхідно організувати систему влади, брак якої дійсно відчувався в державі, особливо на периферії. Трудовий конгрес ніби й спробував зорганізувати таку систему, однак при цьому проігнорував класичні засади поділу на законодавчу, виконавчу та судову гілки влади. Так, виконавчими органами влади мали бути власне Директорія та уряд, відповідальний перед «малим конгресом» у складі 41 особи. При цьому Директорія мала би певну зверхність над урядом, який призначає. Тобто, мало місце змішування функцій та повноважень органів влади¹⁸. А це, на думку Єфремова, мало призвести до не дуже втішних наслідків.

31 січня 1919 р. Єфремов підсумував роботу Трудового Конгресу. Публіцист відмітив три декларативні заяви Конгресу. По-перше, Акт Злуки як вияв всенародної волі українців жити в єдиній державі. По-друге, прагнення України бути самостійною державою і по-третє, вимога представництва на мирній конференції, що завершувала би Велику війну. Ці декларації він оцінював доволі високо і вважав, що вони відповідають настроям та потребам українського суспільства. До того ж, ці три

¹⁷ *Єфремов С.* Публіцистика революційної доби (1917–1920 рр.) / Упоряд.: В. Верстюк та ін. — Т. 2. — С. 330.

¹⁸ Там само. — С. 330–331.

пункти, оголошені Конгресом, творять, на думку Єфремова, справжнє «революційне діло в Європі»¹⁹.

Інакше справа стоїть із практичними рішеннями Конгресу. Ще на початку його роботи Єфремов сумнівався, а у ході засідань форуму переконався у малоефективності рішень. І знову наголосив на потребі вибудувати чітку і демократичну систему органів влади. У сприйнятті Єфремова, владна вертикаль в Україні за рішеннями Конгресу мала такі основні риси: «На чолі держави лишається Директорія, поповнена заступниками од новоприєднаних частин України, як найвища власть. Власть виконавча належить Раді міністрів, відповідальної перед Конгресом та Директорією під час розпуску Конгреса. Але разом з тим Конгрес лишає по собі комісії, роля яких обмежується виготовуванням законопроектів до дальших сесій Конгреса. На місцях мають порядкувати агенти правительства під контролем трудових рад»²⁰. Сергій Єфремов побачив недоліки у місцевих «трудових радах», які, до речі, так і не були створені. Він вважав, що на місцевому рівні мають існувати демократично обрані органи, адже трудовий принцип не забезпечує «всенародності» і виявлення волі більшості населення тієї чи іншої території. Але, трудовий принцип був узятий на озброєння Директорією та урядом, аби проілюструвати більшовикам свою близькість до них, своє бажання радикально переоблаштувати суспільство і державу, а натомість убезпечити УНР від агресії з боку більшовицької Росії. Щоправда, на позицію більшовиків це не вплинуло, а в очах демократично налаштованої Антанти українці стали виглядати як певна видозміна лівих радикалів, практично тотожних більшовикам.

Після закінчення засідань Конгресу, Єфремов практично не згадував про нього. Робота комісій Конгресу перебувала поза фокусом його уваги і це, напевно, ілюструвало відношення до

¹⁹ Єфремов С. Публіцистика революційної доби (1917–1920 рр.) / Упоряд.: В. Верстюк та ін. — Т. 2. — С. 336.

²⁰ Там само. — С. 336–337.

комісії і самого Єфремова, і усього українського суспільства. Чи не єдиний виняток був, коли він привітав спробу делегації однієї із комісій представити країнам-переможцям «позицію та програму [Трудового Конгресу — С.В.], відношення до вимоганнів союзницького представництва»²¹.

Цілком суголосними єфремівській позиції є думки щодо Трудового Конгресу іншого публіциста та політичного діяча, редактора газети «Нова рада» Андрія Ніковського. Він закликає «поставитись обережно, тверезо і висловитись зовсім одверто»²² щодо виборів депутатів Конгресу, які відбулися у надзвичайно стислі терміни. Також Ніковський звертає увагу на той факт, що форму влади (демократичну чи за «трудовим принципом») Директорія ніби насаджує згори. І це у його оцінках постає як «фатальна і трагічна помилка»²³. Недемократичність виборів може загрожувати самій українській державності, адже повноваження визначати долю України можуть здобути абсолютно випадкові елементи, що не представлятимуть інтереси українського суспільства.

Спосіб формування Конгресу критикує також публіцист Лев Красний. Саркастично називаючи Декларацію Директорії, у якій прозвучав «трудовий принцип» «великим откровенієм»²⁴, автор виявляє себе послідовним прихильником демократичних виборів. Зауважимо, що Лев Красний є автором ряду статей у газеті «Нова рада», у яких він послідовно виступає за примат національного питання над соціальним. Він сприймає і розуміє революцію як національний рух, а не класову боротьбу і рух до соціалізму. Український національно-визвольний рух постає істинно-революційним, а соціалістичні елементи цього руху — одним із варіантів омріяного українцями національного ідеалу —

²¹ *Єфремов С.* Публіцистика революційної доби (1917–1920 рр.) / Упоряд.: В. Верстюк та ін. — Т. 2. — С. 349.

²² Нова рада, 1919, 18 (5) січня.

²³ Там само.

²⁴ Там само.

власної державності. І, раптово для нього, Директорія виключає з виборчого процесу *класи*, а не *національні спільноти*. Директорія постає виразно соціалістичною силою, інтернаціональною за своїм змістом, а тому втрачає у візії Л.Красного своє право представляти Україну як *національну державу* на майбутній мирній конференції. Виходом із ситуації Л.Красний вбачає повернення до загальнодемократичних принципів формування влади на основі загального, рівного, прямого, таємного виборчого права. При цьому жодної загрози для Директорії та її політичного курсу це не становитиме. Адже, суціль соціалістично налаштоване селянство чисельно переважає потенційно антисоціалістичну інтелегенцію. А тому голосів соціалісти здобули би набагато більше, аніж ліберали чи націоналісти. Демократично обраний парламент був би дійсним виразником волі усього народу, а не делегацією «незаможних місцевих верств»²⁵. Він мав би достатню легальність та легітимність, а Антанта була би змушена визнати його повноправним представником українського народу та відмовитись від планів відбудови Росії на українських теренах. Звісно, Л.Красний у своїх міркуваннях має певну рацію, але вдається і до певних маніпуляцій. Адже зовсім не факт, що селянство є однозначно соціалістичним і підтримує кроки Директорії, зокрема у земельному питанні. З іншого боку, інтелігенція теж була значною мірою заражена модою на соціалізм. Окрім того, в Україні проживали значні етнічні громади — росіян, поляків, євреїв, які не завжди підтримували українську незалежність, а, часто навіть навпаки, всіляко її поборювали. Надання права голосу антиукраїнським силам серйозно підважувало українську державність, ставило питання про її самостійне існування. До того ж усі критики недемократичності виборів ігнорували ту обставину, що УНР вела війну проти більшовиків, кілька повітів були зайняті Добровольчою армією, на півдні висаджувався десант Антанти, а на заході загрожував конфлікт з новопосталою Поль-

²⁵ Нова рада, 1919, 18 (5) січня.

щею. Чи можливо було провести у тих умовах демократичні вибори? Вочевидь, питання риторичне.

Дещо інші оцінки Трудового конгресу звучали у соціал-демократичній пресі. Так, «Робітнича газета» 18 січня умістила передову статтю «Зривання Трудового Конгресу». У ній не підписаний автор вказує на декілька загроз Трудовому конгресу. Чи не найбільшою з них є «війна, розпочата більшовиками на східній границі України». Мета більшовицької агресії вбачається у їх бажанні «не допустити населення України до висловлення своєї волі» та «знищити яке-будь представництво всіх українських земель на Трудовому конгресі»²⁶. Такі міркування викликають певні заперечення. Адже, навряд чи більшовики ставили собі за завдання перешкодити проведенню Трудового Конгресу. Їм йшлося про знищення українського руху як такого, України як певного окремішнього суспільства та держави.

У газеті «Українська ставка» у січні 1919 р. з'являється ряд редакційних статей, де пояснюються окремі положення політики Директорії, зокрема її позиція щодо Трудового Конгресу. Основна увага звертається на пояснення відмінностей Директорії від більшовиків. Разом з тим, наголошено (у доволі демагогічній формі), що Директорія «стоїть за те, щоб кожен народ сам собою правив»²⁷. Для цього, мовляв, і скликається Трудовий конгрес. Тоді як більшовики усю владу зосереджують у руках однієї партії. Прихильники «трудового принципу» обгрунтовують свою позицію особливістю моменту²⁸. Всеросійські та Українські Установчі Збори свого часу обиралися на загальнодемократичних засадах. Їх діяльність була невдалою. Тому оголошувалось, що на часі є скликання Конгресу тільки трудовими верствами, адже «важніше далеко мати дійсно голос працюючих мас»²⁹. Особливо місце відведено роз'ясненню від-

²⁶ Робітнича газета, 1919, 19 січня.

²⁷ Українська ставка, 1919, 5 січня.

²⁸ Там само, 10 січня.

²⁹ Там само, 10 січня.

сутності квоти на Конгресі для представників армії УНР, що викликало невдоволення серед військових³⁰.

Отже, процес виборів до Трудового Конгресу викликав доволі жваву реакцію політичних експертів та публіцистів. На сторінках преси розгорнулись дискусії навколо демократичності виборів. Більшість оцінок наголошували на недемократичності виключення з виборчого процесу «нетрудових елементів», відходу від загальноприйнятих у цивілізованому світі норм щодо загального, рівного, прямого, таємного голосування. У цьому вбачалася загроза як для самого Конгресу, який через це втрачав певну частину своєї легітимності, так і для усієї УНР. До того ж, через таку систему виборів, влада могла опинитись в абсолютно випадкових людей, які не були виразниками інтересів ані своєї курії, ані, тим більше, усього населення. Влада ж намагалась усіляко втримати авторитет Трудового Конгресу, у тому числі і через публіцистичні виступи своїх прихильників. А втім, такі статті, були схожі більше на поширення пропагандистських кліше, аніж на висловлення власної обдуманого позиції. Зрештою, Трудовий Конгрес, провівши єдину у своїй історії сесію (щоправда, з ухвалення ряду важливих законів), залишив по собі комісії, які ще певний час пропрацювали. Однак, ця діяльність фактично не цікавила постійних авторів найвпливовіших українських періодичних видань. Це ілюструвало ставлення суспільства до Трудового Конгресу України.

³⁰ Українська ставка, № 23.